

Barbara Łukaszewicz*

 <https://orcid.org/0000-0002-2320-8934>

O NAUCZANIU WYRAŻANIA EMOCJI NEGATYWNYCH NA LEKCJI JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO

Słowa kluczowe: wyrażanie emocji, emocje negatywne, emocje w języku obcym, emocje w języku polskim, glottodydaktyka polonistyczna

Streszczenie. W artykule przedstawiono najważniejsze aspekty problematyki emocji i ich wyrażania w języku polskim jako obcym i w kulturze polskiej jako obcej. Podstawowe założenie przyjęte w tekście to istnienie potrzeby nauczania sposobów wyrażania emocji – również negatywnych – w językach i kulturach obcych. Bez wiedzy na temat możliwości komunikowania przeżyć psychicznych uczący się nie mają pewności, czy w sposób zrozumiały i adekwatny do sytuacji potrafią komunikować np. złość, zdenerwowanie czy strach. Zagadnienie osadzono w kontekście interdyscyplinarnym, uwzględniając dorobek autorów postrzegających emocje w kontekście relacji kultura – język. Omówiono możliwości rozpatrywania zagadnienia emocji w procesie dydaktycznym. Opisano autorskie badania empiryczne ilościowe dotyczące umiejętności rozpoznawania i wyrażania emocji negatywnych przez cudzoziemców. Ich wyniki stanowią podstawę sformułowanych w artykule implikacji dydaktycznych. W rekapitulacji wywodu podkreślono konieczność włączania omawianego w tekście zagadnienia w polonistycznym procesie glottodydaktycznym.

Chociaż emocje¹ i potrzeba ich wyrażania stanowią niezbywalną część natury ludzkiej, wagę ich werbalizowania jako pierwszy najdobitniej podkreślił dopiero Zygmunt Freud ([1917] 2010), przypisujący wartość terapeutyczną nawet – na pozór błahym – przejęzyczeniom. Komunikacja językowa pomaga dać upust emocjom, zrozumieć je i dookreślić, a w rezultacie budować i spajać więzi międzyludzkie – również te powstałe między przedstawicielami różnych kultur, władającymi innymi językami, przyzwyczajonymi do norm i niepisanych zasad

* barbara.lukaszewicz@uw.edu.pl, Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej dla Cudzoziemców POLONICUM, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa.

¹ W niniejszym artykule przyjęto rozumienie emocji jako stanów psychicznych dotyczących – w przeciwieństwie do uczuć – wyłącznie przeżyć natury psychicznej, nie zaś fizycznej (por. hasła *emocja* i *uczucie* w: WSJP 2018, t. I i V).

panujących w ich społeczeństwach. Proces glottodydaktyczny, rozumiany jako równoczesne doskonalenie kompetencji językowych i kulturowej, pomaga zrozumieć nowe światy wyobrazeniowe, do których należą sposoby ekspresji i postrzegania emocji.

Włączając zagadnienie wyrażania emocji w tok zajęć lektoratowych, nie powinno się skupiać jedynie na pozytywnym aspekcie relacji łączących rozmówców. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że uczący się zapragnie okazać złość, zdenerwowanie czy smutek bądź zechce dokładnie zrozumieć wypowiedź rozmówcy, którego mimika czy gestykulacja na nie wskaże. Bohaterzy dialogów zamieszczonych w podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego (dalej: JPJO) sygnalizują co prawda potrzebę wyrażania emocji negatywnych² za pomocą rozmaitych zwrotów i powiedzeń, jednak są one wprowadzane dość sporadycznie i przypadkowo (zob. Łukaszewicz 2016). Tymczasem położenie większego nacisku na nauczanie sposobów wyrażania emocji negatywnych nie tylko lepiej przygotowałoby cudzoziemców do zetknięcia się z językiem potocznym i metaforycznym w komunikacji z rodzimymi użytkownikami polszczyzny, lecz także ułatwiłoby realizację założeń programowych. W *Programach nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1–C1* wymieniono bowiem funkcje ekspresywne zakładane do opanowania na poszczególnych poziomach zaawansowania – ponad połowa z nich, począwszy od poziomu B1, wiąże się z wyrażaniem emocji negatywnych (zob. Janowska i in. 2016, s. 85, 119, 156, 192).

1. TŁO TEORETYCZNE – WYRAŻANIE EMOCJI W UJĘCIU INTERDYSCYPLINARNYM

Wyraźny wzrost liczby publikacji poświęconych emocjom nastąpił dopiero w drugiej połowie XX wieku. Wcześniej w nauce dominowała dychotomia racjonalności i irracjonalności, skutkująca nieuznawaniem emocji za przedmiot badań. Za symboliczny początek zwrotu afektywnego (ang. *affective turn*) uznaje się rok 1996 i powstały wówczas esej *Autonomia afektu* autorstwa kanadyjskiego filozofa Briana Massumiego. Na wzór nauk kognitywnych (ang. *cognitive sciences*) zaczęto używać terminu *affective sciences*, który tłumaczy się jako *nauki o afektach* lub *studia nad afektami*. Na gruncie wielu dyscyplin należących do dziedzin nauk humanistycznych i społecznych powstały ustalenia i koncepcje dotyczące relacji emocje – kultura – język o potencjale glottodydaktycznym, których wyimek przedstawiono poniżej:

² Określenie *negatywne* nie oznacza uznawania pewnych stanów psychicznych za lepsze bądź gorsze – jest to znak emocji wiążących się z odczuwaniem nieprzyjemności. Rozróżnienie emocji na pozytywne i negatywne, zwane walencją bądź wartościowaniem emocji, stanowi ich najbardziej oczywisty podział (Łosiak 2007, s. 38).

- **psychologia** – Paul Ekman (1972) przeprowadził badania, których wyniki – jego zdaniem – stanowią potwierdzenie Darwinowskiej tezy o uniwersalności ekspresji mimicznej. Wskazał także na istnienie sześciu emocji podstawowych, które respondenci najczęściej umieli rozpoznać lub pokazać za pomocą mimiki – większość z nich wiąże się z nieprzyjemnością³. Na gruncie psychologii powstała także koncepcja mówiąca o zależności siły reakcji emocjonalnych od używanego w danym momencie języka – zjawisko zwane *efektem języka obcego* (ang. *foreign-language effect*) zostało zdefiniowane w wyniku badań wykazujących słabsze reakcje emocjonalne w przypadku przetwarzania treści w języku, którym użytkownik posługuje się mniej biegle niż rodzimym (m.in. Opitz, Degner 2012).
- **socjologia** – Steven Gordon – autor teorii o kulturze emocjonalnej – podkreślił rolę socjalizacji w nauce zachowań i słownictwa, za pomocą których członkowie danej społeczności okazują uczucia społeczne. Są to znaczenia kulturowe, w które przekształcają się reakcje na bodźce, czyli emocje biologiczne. Znajomość środków językowych i norm kulturowych odnoszących się do wyrażania emocji w danym społeczeństwie badacz nazwał kulturą emocjonalną (Turner, Stets 2009, s. 45–49).
- **antropologia** – podstawowym założeniem koncepcji emocji kulturowej Richarda A. Shwедера jest istnienie tego rodzaju nazw emocji, które nie znajdują odpowiedników w innych językach. Badacz skrytykował pojęcie *emocje podstawowe* wprowadzone przez Ekmana. Jako *podstawowe* określa nie same emocje, lecz „pewne »podstawowe« warunki angażujące ludzkie »ja« (takie jak strata i zysk, ochrona i niebezpieczeństwo) czy »podstawowe« odczucia somatyczne (napięcie mięśniowe, ból, zawroty głowy, mdłości, zmęczenie)” (Shweder 2012, s. 46–47).
- **językoznawstwo** – dla rozważań dotyczących nauczania JPJO w kontekście kulturowym istotne są założenia lingwistyki kulturowej (zob. Czachur [red.] 2017) oraz pojęcie *kulturemu* (zob. Zarzycka 2019), którym można określić m.in. jednowyrazowe nazwy emocji. Wiele miejsca ich analizie poświęciła Anna Wierzbicka – wskazała na trudności związane z tłumaczeniem ich na inne języki. Przykładem jest emocja *przykro*, której nie należy uznawać za odpowiednik angielskich pojęć *hurt* czy *sorry* (zob. Wierzbicka 2001, s. 340–341). Podobnie jak Shweder, Wierzbicka nie uznaje za trafne określenia *emocje podstawowe* stworzonego przez Ekmana, ponieważ nazwy emocji są kulturowymi artefaktami, których znaczenie wykształciło się na drodze historycznego rozwoju poszczególnych społeczności. Nie powinno się ich zatem postrzegać jako uniwersalnych kategorii ludzkiego doświadczenia (Wierzbicka 1999). Z kolei językoznawcy kognitywni zwrócili uwagę na zjawisko konceptualizacji, czyli

³ Są to: złość/gniew (ang. *anger*), wstręt (ang. *disgust*), strach (ang. *fear*), szczęście (ang. *happiness*), smutek (ang. *sadness*) i zdziwienie (ang. *surprise*) (Ekman, Friesen 1971).

„(...) zdolności każdej istoty ludzkiej do tworzenia pojęć, będącej pochodną podstawowych, wspólnych procesów poznawczych” (Evans 2009, s. 189). W przypadku emocji należy wymienić wyobrażenia odnoszące się do doznań cielesnych i fizjologii, na co dowód stanowią m.in. zebrane przez Iwonę Nowakowską-Kempną (1995, s. 135–165) frazeologizmy związane z wyrażaniem emocji, pogrupowane zgodnie z odpowiadającymi im wymiarami konceptualizacji.

2. TŁO TEORETYCZNE – WYRAŻANIE EMOCJI W UJĘCIU GLOTTODYDAKTYCZNYM

Rolę emocji w dydaktyce języków obcych można rozpatrywać wieloaspektowo, zależnie od kontekstu rozważań. Część możliwości postrzegania i podejmowania tego tematu na płaszczyźnie glottodydaktyki przedstawiono poniżej:

- relacja nauczyciel–uczeń oraz uczeń–uczeń – emocje stanowią nieodzowną część komunikacji na linii nauczający – uczący się oraz uczący się – uczący się. Wśród rodzimych badaczy zgłębiających ten obszar jest Irena Przybylska (2006, s. 85–95) uznająca inteligencję emocjonalną za kluczową kompetencję nauczycieli w obecnych czasach. W przypadku glottodydaktyków uczących grupy heterogeniczne dodatkową trudność stanowią różnice międzykulturowe, których niedostateczna znajomość może utrudniać kontakty między lektorem a cudzoziemcami.
- aspekty psycholingwistyczne – o wadze emocji i czynników mentalnych w procesie glottodydaktycznym mówi m.in. hipoteza filtru afektywnego (ang. *affective filter hypothesis*) sformułowana przez Stephena D. Krashena (1982). Jego zdaniem zmienne afektywne (ang. *affective variables*), takie jak motywacja, cechy osobowości czy stosunek do danego języka i kraju, wpływają pozytywnie bądź negatywnie na proces przyswajania języka – im niższy filtr afektywny, tym jest on efektywniejszy.
- zagadnienie dwujęzyczności – związek bilingwizmu i wyrażania uczuć omówił m.in. François Grosjean (2010). Wśród wskazanych przez niego mitów o osobach dwujęzycznych wymienił dwa odnoszące się do sfery emocjonalności. Po pierwsze, nie jest prawdą, że bilingwiści mają więcej niż jedną osobowość. Podobnie jak ci, którzy posługują się jednym językiem, potrafią zaadaptować swoje zachowanie do sytuacji i ludzi, z którymi wchodzi w interakcje. Po drugie, Grosjean uważa za błędne przekonanie o możliwości wyrażania uczuć wyłącznie w języku pierwszym. Nie obowiązuje jedna uniwersalna reguła tłumacząca zależność między językiem komunikacji a wyrażaniem emocji i uczuć – część osób dwujęzycznych woli okazywać je tylko w jednym języku, a część wykorzystuje oba.

- komunikacja niewerbalna – mimika, gesty, zachowany dystans czy postawy stanowią znaki pozajęzykowe, za pomocą których użytkownicy uzupełniają lub zastępują komunikaty werbalne, również te dotyczące emocji. LaRay M. Barna (1994, s. 341), zajmujący się blokadami utrudniającymi komunikację międzykulturową, stwierdził, że „ludzie z różnych kultur zamieszkują różne rzeczywistości zmysłowe” (tłum. własne). Wiąże się to z selektywnością odbioru wrażeń. Pierwszeństwo mają te z nich, które pasują do odbioru rzeczywistości przedstawicieli danej społeczności. Zdaniem badacza specyfikę komunikatów niewerbalnych można przyswoić, jednak wymaga to większego wysiłku niż np. radzenie sobie z nową przestrzenią.
- komunikacja werbalna – werbalizowanie emocji za pomocą JPJO, będące tematem niniejszego artykułu, stanowi złożone zagadnienie, wiążące się nie tylko z leksyką, choć głównie z nią kojarzone. Elżbieta Łątka-Likh (2012, 2015) postuluje oparcie wiedzy o wyrażaniu emocji w nauczonym języku w większej mierze na wynikach badań niż intuicji i domysłach lektora. W celu wskazania różnic między werbalizacją emocji za pomocą polszczyzny a francuszczyzny Łątka-Likh przeprowadziła badania na 60 respondentach, głównie dwujęzycznych bądź francuskojęzycznych studentach uczących się języka polskiego na Uniwersytecie Lille 3. Wnioski odniosła do sytuacji z życia codziennego, w których używa się szablonowych zwrotów służących do wyrażania emocji. Przedstawiciele kultury zarówno polskiej, jak i francuskiej odczuwali potrzebę werbalizowania emocji negatywnych przede wszystkim w wyniku niepożądanego zachowania konkretnej osoby. Porównując odpowiedzi Polaków i Francuzów, można zauważyć częstsze stosowanie wulgaryzmów przez użytkowników polszczyzny, a także wyrzuty i oznaki zawiedzionego zaufania. Autorka podaje przykłady wypowiedzi używanych przez Francuzów w celu zakomunikowania negatywnych emocji. Wśród nich można wymienić: *tu es un fainéant* (pol. *jesteś leniem*), *tu aurais pu me le dire avant* (pol. *mogłeś mi to powiedzieć wcześniej*) oraz *je ne veux rien savoir* (pol. *nie chcę nawet tego słyszeć*).

3. WYNIKI BADAŃ EMPIRYCZNYCH ILOŚCIOWYCH

Obszerność omawianego zagadnienia wywołuje potrzebę przeprowadzania wielu badań i analiz, które pozwolą odpowiedzieć na pytanie o umiejętność werbalizowania emocji negatywnych za pomocą polszczyzny przez uczących się JPJO. Wiedza na temat znajomości środków językowych pomocnych w wyrażaniu np. złości czy smutku przez cudzoziemców pomaga wysnuć odpowiednie wnioski dydaktyczne i określić obszary, na które należy położyć szczególnie duży nacisk

w nauczaniu wyrażania emocji negatywnych. To przekonanie stanowi przyczynę przeprowadzenia przez autorkę dwóch rodzajów badań⁴, których wyniki i najważniejsze wnioski z nich płynące przedstawiono poniżej.

3.1. WYNIKI BADANIA ANKIETOWEGO

Trzy główne części ankiety odnoszą się do umiejętności wyrażania emocji i rozumienia wybranych reakcji służących ich werbalizowaniu (pytania zamknięte), a także refleksji cudzoziemców dotyczących badanego tematu (pytania otwarte).

Umiejętność stosowania reakcji związanych z wyrażaniem emocji zbadano za pomocą opisów sytuacji i zwrotów, spośród których należało wybrać jeden, najbardziej trafny. Poniżej zamieszczono jeden z punktów tej części ankiety:

Koleżanki z pracy rozmawiają o nowym projekcie. Jedna z nich mówi, że nie ma czasu go zrobić. Druga jest bardzo zła i absolutnie nie chce robić projektu sama. Co może powiedzieć koleżance?

- Udaję, że nie słyszałam
- No cóż
- No pomysł

Rozumienie wybranych reakcji nacechowanych ekspresywnie i intencji ich adresata zbadano, wykorzystując krótkie dialogi i możliwe interpretacje wypowiedzianych przez ich uczestników zwrotów. Przykładowo:

Anna: Nie żebym cię o coś prosiła, ale stół nadal jest brudny.

Krystyna: Widzę. Faktycznie nie jest czysty.

- Anna sugeruje Krystynie, że nie prosiła jej o umycie stołu, lecz mimo to Krystyna go umyła.
- Anna sugeruje Krystynie, że ktoś inny pobrudził stół i go nie umył.
- Anna sugeruje Krystynie, że powinna umyć stół. Wcześniej już ją o to prosiła.

Pytania, jakie zadano ankietowanym, dotyczyły obserwacji i opinii na temat wyrażania emocji negatywnych w ich kulturach rodzimych i w kulturze polskiej. Poniżej zamieszczono jedno z nich: *W jakich miejscach i sytuacjach w Polsce*

⁴ Oba badania przeprowadzono na potrzeby rozprawy doktorskiej *Wyrażanie emocji negatywnych w polonistycznej praktyce glottodydaktycznej* napisanej przez autorkę artykułu. Respondentami byli studenci i słuchacze Centrum POLONICUM w latach 2017–2019. Badanie ankietowe przeprowadzono na cudzoziemcach legitymujących się znajomością polszczyzny na poziomach B1–C2, natomiast badaniem sondażowym objęto uczących się na poziomach B2–C2. Próba badawcza była niejednorodna narodowościowo.

ludzie najczęściej wyrażają emocje negatywne? Czy w Pana/Pani kraju ludzie wyrażają je w podobnych miejscach i sytuacjach? Proszę napisać dowolną liczbę przykładów.

Wyniki badania wskazują na znaczącą rolę porozumiewania się w języku polskim z członkami rodziny w rozwijaniu umiejętności wyrażania i rozumienia emocji werbalizowanych za pomocą polszczyzny. Stanowi to czynnik wpływający na umiejętność rozpoznawania reakcji związanych z wyrażaniem omawianych emocji. Być może ankietowani zaznajomili się z wykorzystanymi zwrotami podczas rozmów z członkami rodziny, w trakcie których poznali różne reakcje charakterystyczne dla polszczyzny potocznej. Cudzoziemcy mogli skojarzyć znaczenia poszczególnych reakcji z wydarzeniami znanymi im z kontaktów z polskojęzyczną częścią rodziny. Stwierdzono również, że ankietowani mieli większe problemy z wykorzystaniem odpowiedniego zwrotu adekwatnie do opisanej sytuacji (odpowiedzi prawidłowe stanowiły 44% wszystkich odpowiedzi) niż z rozpoznaniem zwrotów zamieszczonych w dialogach (odpowiedzi prawidłowe stanowiły 68% wszystkich odpowiedzi). Ponadto znaczna część respondentów zwróciła uwagę na wyrażanie np. złości nie tylko w ramach kontaktów nieoficjalnych, lecz także oficjalnych, takich jak robienie zakupów, wizyta na poczcie czy w przychodni.

3.2. WYNIKI BADANIA SONDAŻOWEGO

W badaniu sondażowym wykorzystano 10 spośród zebranych przez Iwonę Nowakowską-Kempną (1995, s. 135–165) frazeologizmów odnoszących się do poszczególnych wymiarów konceptualizacji, które nie zawierają nazwy danej emocji, np. *czuć niesmak* (wymiar smaku), *oczy wychodzą komuś z orbit* (wymiar wzroku) czy *nie wierzyć (własnym) uszom* (wymiar słuchu). Badani musieli wyjaśnić ich znaczenie lub podać przykładowe zdanie z ich użyciem.

Mniejszość respondentów odczytała znaczenia wykorzystanych frazeologizmów, wiążąc je z wyrażaniem emocji negatywnych (38% wszystkich odpowiedzi). Najwięcej respondentów poprawnie zinterpretowało znaczenie frazeologizmów *zamknąć się w sobie* (70% respondentów) oraz *ręce się komuś trzęsą* (60% respondentów). Oprócz udzielania poprawnej odpowiedzi związanej z wyrażaniem emocji wskazano na następujące rodzaje odpowiedzi:

- inne odpowiedzi prawidłowe (interpretacja niezwiązana z wyrażaniem emocji negatywnych) – np. *czuć niesmak* jako wyraz niezadowolenia ze smaku jedzonej potrawy;
- odpowiedzi nieprawidłowe oparte na przenośnej interpretacji danego frazeologizmu – np. *nie wierzyć (własnym) uszom* jako wyraz ostrożności i braku pełnego zaufania do własnych opinii i spostrzeżeń;

- odpowiedzi nieprawidłowe oparte na dosłownej interpretacji danego frazeologizmu – np. *oczy wychodzą komuś z orbit* jako skutek tortur bądź powikłań po operacji okulistycznej.

Zauważono, że wielu respondentów tłumaczyło frazeologizmy poprzez opisy sytuacji z nimi związanych, dlatego warto wykorzystywać ten sposób wyjaśniania różnych pojęć podczas lekcji JPJO.

4. IMPLIKACJE DYDAKTYCZNE

Sposoby wykorzystywania przedstawionych ustaleń teoretycznych i wyników badań dotyczących wyrażania emocji w procesie glottodydaktycznym zależą od celów i programu kursu językowego, poziomu i charakterystyki nauczanej grupy oraz stanu wiedzy językowo-kulturowej uczących się. Włączenie omawianego zagadnienia w tok zajęć lektoratowych jest możliwe dzięki m.in. doborowi odpowiednich rozwiązań metodycznych, wykorzystywaniu wiedzy na temat środków językowych służących do werbalizowania emocji negatywnych oraz połączeniu nauki sposobów wyrażania emocji z doskonaleniem poszczególnych sprawności językowych i podsystemów języka.

4.1 ROZWIĄZANIA METODYCZNE

O tym, jak ważne jest zachowanie ostrożności w korzystaniu z mimicznych wyrazów emocji jako formy tłumaczenia dydaktycznego, świadczą przede wszystkim ustalenia Wierzbickiej i Shwедера oraz przeprowadzona przez nich krytyka tez Ekmana. Samo oparcie się na materiale ikonycznym nie stanowi wyczerpującej formy wyjaśnienia nazwy danej emocji. Przedstawicielom różnych kultur wyrazy mimiczne emocji mogą się bowiem kojarzyć z odmiennymi przeżyciami, na które nie ma określenia w języku obcym. Fotografie i ilustracje lepiej zatem traktować jako wskazówkę dla uczącego się i ułatwienie skojarzenia danego przeżycia z przyjemnością lub jej brakiem.

Wyniki badania ankietowego wskazały na większe trudności wyrażania emocji negatywnych w języku polskim niż ich rozumienia. Położenie nacisku na interakcję – przede wszystkim ustną – wiąże się z wykorzystaniem rozmaitych technik rozwijania tej umiejętności w języku obcym. Należą do nich m.in. rozmowa telefoniczna, dyskusja czy odgrywanie ról na podstawie instrukcji. Udawanie kogoś innego stanowi szansę na wyrażanie emocji w języku polskim bez zdradzania własnych przeżyć i odczuć, co ułatwia poszanowanie prywatności uczestni-

ków zajęć. Refleksje ankietowanych stanowią dowód na możliwość zetknięcia się z werbalizowaniem emocji negatywnych w kontaktach oficjalnych, dlatego warto prezentować sposoby wyrażania tychże na przykładach związanych z różnymi rodzajami kontaktów, takich jak robienie zakupów.

Wielość interpretacji frazeologizmów wykorzystanych w badaniu sondażowym świadczy o konieczności przybliżania uczącym się jednostek skonwencjonalizowanych o znaczeniu przenośnym. Ich zrozumienie i prawidłowe użycie stanowią wyzwanie dla cudzoziemców, którzy niejednokrotnie nie potrafią odczytywać dosłownie ich znaczeń. Warto zamieszczać tego rodzaju jednostki w tekstach, a następnie utralać ich znajomość, wykorzystując różnego rodzaju ćwiczenia leksykalne (np. skojarzeniowe).

4.2 ŚRODKI JĘZYKOWE

Do materiału leksykalnego związanego z wyrażaniem emocji negatywnych – poza frazeologizmami – należy zaliczyć również tego rodzaju połączenia leksykalne, których używa się zawsze w tej samej lub nieznacznie zmienionej formie. W literaturze glottodydaktycznej określa się je mianem szablonowych zwrotów, czyli „gotowych »prefabrykatów«, które są używane zawsze w tej samej formie” (Seretny 2016, s. 66, por. ESOKJ 2003, s. 101), np. *Co takiego?!*, *Bez przesady!*, *(No) coś podobnego!*, *Nie taka była umowa!*. W części z nich dokonuje się zmiany podmiotu i formy fleksyjnej czasownika – w zależności od tego, do kogo kieruje się wypowiedź, np. *Co ty opowiadasz*, *Co pan/pani opowiada*, *Co wy opowiadacie*, *Co państwo/panowie/panie opowiadają*. Należy wskazać także na odmienne części mowy (np. rzeczowniki *bachor* i *lajza*, przymiotniki *ohydny* i *podły*) oraz nieodmienne części mowy (np. interiekcje *Boże!* i *precz!*, partykuły *byle* i *że/żesz* oraz przysłówki *ciagle* i *wprost*). Mogą one prymarnie pełnić funkcję ekspresywną lub zostać wykorzystane do wyrażenia stosunku emocjonalnego nadawcy pod warunkiem użycia ich w odpowiednim kontekście.

Werbalizowaniu emocji negatywnych służą również środki językowe z zakresu gramatyki – fleksji (np. celownik etyczny i tryb rozkazujący), słowotwórstwa (prefiksy i sufiksy nacechowane negatywnie) oraz konstrukcje składniowe (np. pytania retoryczne). Bardzo silny ładunek ekspresji niesie za sobą zmiana rodzaju, na co wskazuje Wierzbicka (2006, s. 437). Badaczka uważa stosowanie wyrazów rodzaju nijakiego zamiast żeńskiego lub męskiego za wykładnik emocjonalnego stosunku mówiącego do rozmówcy. Jako przykłady wymienia formacje takie, jak: *kobiecisko*, *dziewczynisko*, *chłopisko* i *chłopczysko* – wyrazy utworzone za pomocą sufiksu -isko (-ysko), który jest nacechowany negatywnie. Badaczka interpretuje taką strukturę jako komunikat „Nie chcę myśleć o tej oso-

bie jako o kobiecie/ dziewczynie/ mężczyźnie/ chłopcu”. Alicja Nagórko (2012, s. 161) opisuje z kolei zabieg podkreślania negatywnego stosunku mówiącego za pomocą składni żeńskorzeczowej stosowanej w przypadku rzeczowników męskosobowych zakończonych na -a, np. *Jaka idiota to zrobiła* oraz *Te idioty znowu wszystko przekreśliły*. Przedstawione przez Wierzbicką i Nagórko możliwości dają wgląd w wiedzę pozajęzykową dotyczącą jednego ze sposobów obrażania adresata wypowiedzi w kulturze polskiej – jest to pozbawienie go cech przypisywanych danej płci, a zatem męskości lub kobiecości.

4.3. PROPOZYCJE ĆWICZEŃ

Wyrażaniu emocji negatywnych można poświęcać osobne zajęcia lub powracać do tego zagadnienia, wprowadzając związany z nim materiał gramatyczny i leksykalny. Drugie z wymienionych podejść cechuje większa skuteczność, ponieważ nie da się przedstawić wszystkich – a nawet tylko znacznej części – sposobów werbalizowania emocji podczas jednej czy kilku lekcji. Stopniowa i konsekwentna nauka wyrażania emocji w JPJO powinna iść w parze z rozwijaniem różnych kompetencji i sprawności, np. za pomocą odpowiednio skonstruowanych ćwiczeń, których propozycje zamieszczono poniżej.

Ćwiczenie 1

Poziom zaawansowania językowego	B1
Rodzaj ćwiczenia	ćwiczenie z lukami wypełnianymi na podstawie selekcji z banku
Podsystem języka	leksyka
Technika pracy	uzupełnianie luk
Przebieg ćwiczenia	W ramce podano wyrazy, które należy wstawić w odpowiednie miejsca w tekście. Jeden wyraz nie pasuje do żadnego zdania. Wszystkie wyrazy są nieodmienne.

Proszę uzupełnić fragmenty tekstu wyrazami z ramki zgodnie z przykładem. Uwaga: jeden wyraz jest niepotrzebny.

natychmiast, ciągle, no, niestety, jeszcze, nareszcie, nie
--

W niedzielę Kasia zaplanowała wyjście do kina ze swoim siostrzeńcem Danielem. ¹*Niestety*, on kocha fast foody i zawsze namawia swoją ciocię na kebab. Zwykle Daniel ma dobry humor, dlatego Kasia uwielbia spędzać z nim czas. Dzisiaj nic mu się nie podoba. Kiedy jechali tramwajem do centrum, Daniel ²..... pytał Kasię, jak długo będą jechać. W końcu nie wytrzymała i spytała go: „Ile razy ³..... będziesz

mnie o to pytać?”. Daniel odpowiedział: „Sto!”. Zaczął się zachowywać trochę lepiej, gdy byli już prawie na miejscu: „⁴.....! Myślałem, że nigdy nie dojedziemy!”. W kinie Daniel znowu był niegrzeczny. Gdy Kasia kupowała popcorn, on biegał po korytarzu i krzyczał. Zawołała do niego: „⁵..... tu wracaj! Nie będę na ciebie czekać, wejdę do sali sama!”. Niezadowolony Daniel odpowiedział: „⁶..... dobrze, niech ci będzie! Beze mnie i tak byś nie weszła!”.⁵

Ćwiczenie 2

Poziom zaawansowania językowego	C1
Rodzaj ćwiczenia	ćwiczenie typu „usuwanie wyrazów zbędnych”
Podsystem języka	leksyka
Technika pracy	znajdywanie i wypisywanie wyrazów zbędnych
Przebieg ćwiczenia	Zadaniem uczestników zajęć jest znalezienie zbędnego wyrazu w każdym z podanych zdań i zapisanie go. Wyrazy zostały wstawione we frazeologizmy związane z wyrażaniem m.in. strachu i złości, które zawierają formy wyrazu <i>oko</i> .

**Proszę przeczytać zdania i usunąć z nich wyrazy zbędne (zapisując je pod zdania-
mi zgodnie z podanym przykładem). W każdym zdaniu zbędny jest jeden wyraz.**

przykład: Szymon zrobił wielkie straszne oczy, ale po chwili odpowiedział: Dobrze, przemalujmy.

.....*straszne*.....

1. Wiedział, że ma nad nim przewagę, w nogach i w sercu, trzeba więc go męczyć i rozdrażniać, wtedy krew oczy mu źle zalewa.
.....
2. Ale przyprowadził taką modelkę, że chłopakom oczy z orbit Ziemi wyskakiwały – wspomina Joanna Krawczyk, koleżanka Wojtka z klasy.
.....
3. A ona prawie nie zmrużyła bystrego oka. Nie wyobrażała sobie rozstania z tym chłopcem, była w nim śmiertelnie zakochana.
.....
4. Widzieć cię nie chcę na własne oczy, ty głupi jeleniu! Nie szarpać się, szczeniaki! Na kogo się porywasz, na kogo, ty okularniku!
.....
5. Dawid wytrzeszcza wnikliwie oczy i szuka na ścianie koło drzwi domowego potwora: wielkiej, oszronionej plamy wilgoci, która z dnia na dzień zmienia kształt.
.....⁶

źródło zdań: Narodowy Korpus Języka Polskiego

⁵ Odpowiedzi: 2. ciągle, 3. jeszcze, 4. Nareszcie, 5. Natychmiast, 6. No.

⁶ Odpowiedzi: 1. źle, 2. Ziemi, 3. bystrego, 4. własne, 5. wnikliwie.

5. REKAPITULACJA

Nadrzędnym argumentem przemawiającym za zasadnością podejmowania omawianego zagadnienia na lektoratach języków obcych, w tym JPJO, jest znacząca rola emocji w życiu biologicznym i społecznym człowieka, postrzeganego zarazem jako *homo sapiens* i *homo socius*. Potrzeba wyrażania oraz rozumienia emocji ma swoje podłoże w procesach psychicznych, a formę jej realizowania kształtują czynniki kulturowe, które wyraża się w języku i poprzez język – „najbardziej zasadniczy fakt kulturowy” (Lévi-Strauss 1970, s. 133). Gatunek ludzki jako jedyny komunikuje emocje za pomocą słów – jest to umiejętność niezbywalna, łącząca ludzi bez względu na reprezentowaną kulturę i mowę ojczystą.

Sygnaly przekazywane za pomocą znaków niewerbalnych dopełniają znaczenie językowych konstrukcji wykorzystywanych do mówienia o rozmaitych stanach psychicznych, a niekiedy także i doprecyzowują niesioną przez nie informację. Pozwalają na wyrażanie wielu odczuć, którym nie odpowiada żaden wyraz mimiczny, gest czy postawa. Umożliwiają ponadto komunikację pisemną – obciążoną szeregiem wad, lecz w wielu sytuacjach konieczną i stanowiącą jedyny sposób podtrzymywania relacji międzyludzkich. Ich istotnym budulcem i składnikiem są właśnie emocje – również te mniej przyjemne, nierzadko prowadzące do konfliktów. Nauka środków językowych służących do wyrażania emocji negatywnych daje uczącym się JPJO szansę zżycia się z naturalnymi użytkownikami polszczyzny i nawiązania z nimi szczerych relacji. Zmienia również stosunek do samego języka, stającego się zdecydowanie mniej obcym wówczas, gdy okazuje się przydatny nie tylko w prozaicznych sytuacjach codziennych.

Refleksje dotyczące wyrażania emocji w kontekście glottodydaktycznym pośrednio dotyczą także innych zjawisk nacechowanych abstrakcyjnością, a przez to pozbawionych konkretności. Uwarunkowane kulturowo postrzeganie czasu, ruchu, przestrzeni czy wartości takich jak dobro i zło – istotnych kategorii antropologicznych – znajduje swoje odbicie zarówno w strukturach gramatycznych, jak i w leksyce, o znaczeniu niejednokrotnie przenośnym. Pozbawienie uczących się możliwości poznania sposobów werbalizowania tego rodzaju zjawisk pociąga za sobą brak dostępu do znaczącej części językowego obrazu świata – wyobrażeń, norm i przekonań obowiązujących w danej społeczności, zgłębianych przez poznających je cudzoziemców.

BIBLIOGRAFIA

- Barna L.M., 1994, *Stumbling Blocks in Intercultural Communication*, w: L.A. Samovar, R.E. Porter (red.), *Intercultural Communication: A Reader*, Belmont, California, s. 337–346.
- Czachur W. (red.), 2017, *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa*, Warszawa.
- Ekman P., 1972, *Universal and Cultural Differences in Facial Expression and Emotion*, w: J.R. Cole (red.), *Nebraska Symposium on Motivation, 1971: Cultural Psychology*, Lincoln, s. 207–283.
- Ekman P., Friesen W.V., 1971, *Constants Across Cultures in the Face and Emotion*, „Journal of Personality and Social Psychology”, t. 17, nr 2, s. 124–129.
- ESOKJ – *Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, 2003, Warszawa.
- Evans V., 2009, *Leksykon językoznawstwa kognitywnego*, Kraków.
- Freud Z., (1917) 2010, *Wstęp do psychoanalizy*, Warszawa.
- Grosjean F., 2010, *Life and Reality*, Cambridge.
- Janowska I., Lipińska E., Rabiej A., Seretny A., Turek P., 2016, *Programy nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1–C2*, Kraków.
- Krashen S.D., 1982, *Principles and Practice in Second Language Acquisition*, New York.
- Łątka E., 2012, *Czy mówienie o emocjach w języku obcym jest możliwe? O potrzebie rekonstruowania skryptów kulturowych wyrażania emocji dla glottodydaktyków polszczyzny*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, t. 19, G. Zarzycka (red.), s. 35–43.
- Łątka-Likh E., 2015, *Polskie skrypty kulturowe w kontaktach ze wspólnotą innojęzyczną. Zagadnienia metodologiczne*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 101–111.
- Lévi-Strauss C., 1970, *Antropologia strukturalna*, Warszawa.
- Łosiak W., 2007, *Psychologia emocji*, Warszawa.
- Łukaszewicz B., 2016, *Kilka ostrych słów, czyli co o emocjach negatywnych mówią podręczniki do nauki języka polskiego jako obcego*, w: D. Saniewska (red.), *Emocje – język – literatura*, Kraków, s. 365–382.
- Nagórko A., 2012, *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa.
- Nowakowska-Kempna I., 1995, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim: prolegomena*, Warszawa.
- Opitz B., Degner J., 2012, *Emotionality in a Second Language: It's a Matter of Time*, „Neuropsychologia”, t. 50, nr 8, s. 1961–1967.
- Przybylska I., 2006, *Inteligencja emocjonalna jako kluczowa kompetencja współczesnego nauczyciela*, „Chowanna”, t. 1, s. 85–95.
- Seretny A., 2016, *Słownictwo w dydaktyce języka. Świat słów na przykładzie języka polskiego jako obcego*, Kraków.
- Shweder R.A., 2012, *„Nie jesteś chory, tylko się zakochałeś” – emocja jako system interpretacji*, w: P. Ekman, R.J. Davidson (red.), *Natura emocji. Podstawowe zagadnienia*, Sopot, s. 36–47.
- Turner J.H., Stets J., 2009, *Socjologia emocji*, Warszawa.
- Wierzbicka A., 1999, *Mówienie o emocjach. Semantyka, kultura i poznanie*, w: A. Wierzbicka, *Język – umysł – kultura*, Warszawa, s. 138–162.
- Wierzbicka A., 2001, *A Culturally Salient Polish Emotion: Przykro [‘Pshickro]*, w: J. Harkins, A. Wierzbicka (red.), *Emotions in Crosslinguistic Perspective*, Berlin–New York, s. 337–357.
- Wierzbicka A., 2006, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PWN*, 2018, praca zbiorowa, Warszawa.
- Zarzycka G., 2019, *Kulturomy polskie – punkty widzenia, techniki ich wydobywania i negocjowania. Stosowanie perspektywy etnolingwistycznej w glottodydaktyce polonistycznej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, t. 26, G. Zarzycka, B. Grochala, I. Dembowska-Wosik (red.), s. 425–441. <https://doi.org/10.18778/0860-6587.26.29>

Barbara Łukaszewicz

ON TEACHING EXPRESSING THE NEGATIVE EMOTIONS IN POLISH AS A FOREIGN LANGUAGE LESSON

Keywords: expressing emotions, negative emotions, emotions in a foreign language, emotions in Polish language, Polish-language glottodidactics

Abstract. The article presents the most important aspects of the issue of emotions and their expressing in Polish as a foreign language and in Polish culture as a foreign culture. The basic assumption adopted in the text is the need of teaching the ways of expressing emotions – including negative ones – in foreign languages and cultures. Learners are not sure whether they can communicate e.g. anger, nervousness or fear in a comprehensible and adequate way without knowledge about the possibilities of communicating psychological experiences. The issue has been set in an interdisciplinary context, taking into account the achievements of authors who perceive emotions in the context of the culture-language relationship. The possibilities of perceiving the issue of emotions in the glottodidactic process have been discussed. Author's quantitative empirical research on the ability to recognize and express negative emotions by foreigners has also been described. Its results form the basis of the didactic implications formulated in the article. It has been emphasized in the recapitulation of the argument that there is a need to include the issue discussed in the text in the Polish-language glottodidactic process.

Data wpłynięcia tekstu: 18.05.2020